

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на доц. д-р Вера Тервел Маровска
„Граматическите признаци *определеност* и *относителност* и
пространствено-времевата локализация на изказването”
за придобиване на научната степен „доктор на науките”

от доц. д-р Красимира Чакърва

Дисертационният труд на доц. Вера Маровска е посветен на един интересен и практически неизследван случай на междукатегориална аналогия в съвременния български език. Както отбелязва самата авторка, става дума за „съществуващата взаимовръзка между морфологичните категории *определеност* : *неопределеност* и таксис” (стр. 1), основаваща се на общия семантико-функционален признак *референтност*. Основната цел на научния анализ е да докаже, че референтната функция е „основната, лингвопрагматичната функция на тези морфологични категории; причината, заради която те са се формирали в езика” (стр. 1).

Не бих могла да не отбележа сложността на поставената задача, за чието решаване са необходими не само широки познания в сферата на теоретичната граматика, но в такива „гранични” области като езикова прагматика, текстолингвистика, семиотика, теория на речевите актове и др. Наред с това обектът на изследване предполага обвързване с широка логико-философска основа, през призмата на която най-точно и непротиворечиво може да се дефинира понятието *референция*. Смятам, че с тези предизвикателства дисертантката се е справила успешно и е представила пред филологическата колегия един зрял, завършен и новаторски труд, който извежда лингвистичното описание от строгата му формалистична „капсулираност” и чертае нови ракурси в интерпретацията на българската морфологична система.

Независимо от обобщаващия характер на формулираната в заглавието тема, още в увода В. Маровска подчертава, че разработката няма типологически характер, а представя ситуацията конкретно в българския език. (Краткият преглед на отношението между двете граматични категории в различни езици по-скоро очертава общоезиковия фон, върху който се открояват спецификите на разглеждания език.) Използвани са няколко оперативни метода: традиционно описание (при изследване на граматикализацията на категориите *определеност* : *неопределеност* и таксис, както и при съпоставка между старобългарската и новобългарската фаза на езиково развитие), семиотичен и логико-философски анализ (при интерпретацията на знаковите, изразяващи *определеност* и *относителност*), системно-структурен анализ (при аналитичния обзор на съвременното състояние на българската морфологична система). Смятам, че комбинацията от тези подходи е сполучлива и дава много добри резултати. Именно тя допринася значително за модерното, нестандартно звучене на цялостния текст.

В композиционно отношение дисертационният труд (с общ обем 282 компютърни страници) съдържа увод, изложение (разпределено в 13 части), заключение, библиография (включваща внушителен брой заглавия на български, руски, английски, френски, немски, италиански, чешки, сръбски и полски език), списък на

ексцерпирани източници. Не мога да не отбележа, че решението за обособяване на 13 части на изложението е довело до известна „разфокусираност“ при структурирането на съдържанието и е попречило да се открият достатъчно отчетливо трите основни тематични раздела (I. Референция и референтна функция. Същност на функционалната дискурсивна категория *референтен статус*; II. Референтен статус на имената. Категорията *определеност : неопределеност*; III. Референтен статус на глагола. Категорията *таксис (относителност : неотносителност)*). На практика се оказва, че главите и подглавите не са отделени графично; на места прави впечатление липсата на плавен логически преход между отделни части (такъв е например случаят с 5. и 6. част, стр. 74–75; с 9. и 10. част, стр. 156–157). Бих препоръчала при бъдещо издаване на дисертационния труд композицията (и в частност съдържанието) да се прецизира.

Особено важни за целите на проучването са началните части на дисертацията (2.–5., стр. 10–74), в които се развива в детайли идеята за *референцията* като логико-философски и лингвистичен феномен. Анализирайки мненията на различни философи, логици и езиковеди, авторката аргументирано полемизира с някои от тях (напр. Готлоб Фреге, Бертран Ръсел и др.) и представя собствена теза по редица въпроси. В крайна сметка се достига до заключението, че *референцията* е „връзка, наложено чрез словото отношение между езиковата форма, явленията от реалния или въображаемия свят, които тя отразява, и комуникантите“ (стр. 49).

Убедителен е изводът, че философската гледна точка към езика се различава от традиционно лингвистичната по редица специални характеристики, които обаче по-скоро дообогатяват установените от класическото езикознание категории, без да променят значително представата за тях. Такъв е случаят с т.нар. „части на речта“, чието дефиниране се нуждае от някои съществени философско-прагматични уточнения. Отчитайки постиженията на съвременната семиотика, В. Маровска обособява два типа пълнозначни лексикални класове (части на речта) с оглед възможностите им за референция: такива, които са винаги референтни (напр. съществителните собствени имена, личните местоимения за 1. и 2. лице, показателните местоимения и наречия и пр.), и други, които стават референтни посредством различни граматични или контекстови показатели (напр. чрез членуване, чрез съчетаване с маркерите на свидетелския и дистантни таксис и др.). Разсъжденията на авторката са систематизирани в таблица (стр. 70–72), съдържанието на която провокира някои въпроси.

Най-напред прави впечатление отсъствието на числителните имена. Би могло да се предположи, че пропускът е по-скоро технически, доколкото в предходното изложение (стр. 60) се посочва, че те са два вида: *редни* (които са типични прилагателни имена) и *бройни* (подобни на среднородовите съществителни), и имат референтен статус, актуализиран от членната морфема. С оглед прецизността на анализа обаче е препоръчително да се включат в споменатата таблица, като се прецизира статутът им с оглед на изразяваната лексикална семантика – вид номинативи (назовават числата и числовите признаци) или атрибутивни и номинативни нумеративи.

Възражения поражда и трактовката на наречията. Според В. Маровска те са „вид имена, затова е напълно естествено да се съчетават с екзистенциални глаголи и да образуват предикативно словосъчетание, изразяващо общо състояние: *Трудно е, Лесно е, Неудобно е*“ (стр. 63). Конкретно наречията за начин (тук се включват и т.нар. *предикативи*, чието отделяне в самостоятелен клас се оспорва) са сходни със съществителните имена, тъй като подобно на тях „именуват състояния“ (стр. 70). Логичен е въпросът дали изводът за номинативната природа на наречията може да се

отнесе в еднаква степен до всички адвербиални семантични групи? Какво е отношението на авторката към т.нар. *детерминативи* от типа на *даже*, *тъкмо*, *чак* и др.? Както е известно, тези лексеми се употребяват в тясна смислова връзка с уточняваните от тях изреченски компоненти, с което могат да бъдат обяснени трудностите при дефинирането им като пълнозначни речникови единици. Те изпълняват важната семантична функция на прагматични актуализатори, имат способността да променят логическите акценти в изречението и не се свързват с екзистенциални глаголи – срв.: **чак е*, **даже е*, **тъкмо е* и пр. Значи ли това, че не трябва да бъдат определяни като наречия, и кое е истинското им място в морфологичната система?

Лично за мен е не съвсем приемливо и предложеното в дисертацията ново определение на съществителните имена – срв.: „съществителните имена са част на речта, с която се *именуват индивидуално явленията* (курс. е на авт.) от сферата на човешкото познание” (стр. 57). Като че ли уточнението „индивидуално” по-скоро утежнява, отколкото прецизира дефиницията. Изкушена съм да задам въпроса: различен ли е този тип назоваване от именуването при други класове думи, включени в таблицата като номинативи (напр. наречията за начин), т.е. има ли алтернатива индивидуалното именуване?

Разбира се, споменатите забележки не са в състояние да омаловажат високата научна стойност на представеното от дисертантката описание на частите на речта. То има приносен характер за съвременната морфологична теория.

Подчертан интерес предизвикват и разсъжденията на В. Маровска за връзката и аналогията между категориите *определеност* : *неопределеност* и таксис. Както беше споменато, доказването на тезата за съществуването на подобна взаимовръзка е основна задача на научния анализ. Авторката лансира схващането, че сходството в семантиката на *определеността* и *относителността* (таксиса) е тясно свързано с идеята за пространствено-времева локализация (у В. Маровска „времева и пространствена квантификация”) и се изразява във възможността именните и глаголните групи да бъдат референтни (т.е. да насочват вниманието на реципиента към реалия и/или събитие) или нереперентни. Конкретно в българския език референтността е граматикализирана (времевата – чрез средствата на таксиса, а пространствената – чрез *определеността* на имената). Наличието на обща референтна функция дава основание на дисертантката да диференцира универсалната (и именна, и глаголна) дискурсивна категория *референтен статус* с основна опозиция *референтност* : *нереперентност*.

Значителна част от изложението е отделена на въпроса за референтния статус на имената и конкретно за категорията, която го експлицира – *определеност* : *неопределеност*. Върху основата на задълбочена диахронна интерпретация на маркираната грамема (6. част) детайлно е анализирана нейната семантика (7. част); представен е и исторически преглед на становищата за *определеността*, който се превръща в средоточие на оригинални идеи, критични реплики към популярни теоретични постановки, убедителни заключения (8. част).

Според дисертантката морфологичната категория *определеност* : *неопределеност* (т.е. *определена референтност* : *неопределена референтност*) е триграмемна – с един немаркиран и два маркирани члена (*едностранна определеност* и *двустранна определеност*), чиито показатели са съответно формантът *един* (все още не напълно граматикализиран в системата) и членните морфемии (безспорни граматични флексии). На пръв поглед тази концепция се доближава значително до предложението от Иван Куцаров алтернативен вариант за структуриране на категорията „положение” (*определеност* : *неопределеност*) (вж. Ив. Куцаров. „Теоретична граматика на българския език. Морфология”. Пловдив. 2007, стр. 453–454). Забелязва се обаче важна

разлика, свързана с типовете едностранна определеност (идентифицираност). Докато Ив. Куцаров обособява само две разновидности (индивидуална и генерична едностранна определеност), В. Маровска обособява и трети семантичен тип – „количествена едностранна определеност” (експлицираща признака *част от множество* – напр.: **Едни студенти от вашата група донесоха списъка**), и подчертава, че тя е резултат от комбинацията между значенията *едностранна определеност* и *множественост* (стр. 152). В светлината на подобна трактовка двете маркирани грамемии в рамките на определеността изглеждат напълно симетрични.

Тук се налага да направя едно уточнение. Ако се приеме, че значението „част от цялото” се реализира само в множествена синтагма с *едни* (както впрочем показват примерите на стр. 152-154), то това би означавало, че за разлика от членуваните форми, които могат да експлицират количествена определеност както на множество, така и на величина (срв. *Войници напуснаха укреплението* и *Войниците напуснаха укреплението*; *Пийни си вино* и *Пийни си виното*), едностранно определените форми квантифицират само множества. Когато съществителното именува неброима реалия, съчетаването му с форманта *един* е или невъзможно (срв.: *Сложи си захар в чая*, *Сложи си захарта в чая*, но **Сложи си една захар в чая*), или е случай на контекстова сингуларизация, при който *един* функционира като числително (срв. *Пийни едно вино* = *Пийни една чаша вино*). Следователно би било по-точно да се твърди, че значението *количествена определеност* не е присъщо на цялата грамема *едностранна определеност*, а само на конкретни нейни словоформи.

Смушаващи са и някои примери, илюстриращи „количествената едностранна определеност” в съпоставка с „двустранната количествена определеност” на членуваните имена – срв. напр.: *Почистих едни книги, но има и други* и *Почистих книгите* (ако второто изречение бъде продължено по аналогия с първото, и двете форми (*едни книги* и *книгите*) ще реализират значението индивидуална (едностранна и двустранна) определеност – срв.: *Почистих едни книги, но има и други* и *Почистих книгите, но има и други*). Подобна е ситуацията и в примери като: *Вчера купих едни зайци* и *Вчера купих зайците*; – *Идат!* – *викаха едни хора* и – *Идат!* – *викаха хората* и др., където количествената семантика се препокрива със значението индивидуална определеност. Недостатъчно аргументирано е също така да се игнорира възможността синтагмите с *едни* да изразяват неопределеност (срв.: **Едни** (= някакви) *момичета ни отвориха и ние влязохме*).

Тъй като анализът на грамемата *определеност* според мен е една от най-интересните и приноси части на рецензирания дисертационен труд, ще акцентувам и върху становището за начина, по който се изразява генеричното значение, характерно за неререферентните съобщения от обобщаващ тип – „генеричността е свойство на сказуемото и неговата промяна винаги води до нейната загуба” (стр. 136). „Ако въпреки семантиката на генеричност – отбелязва авторката, – в съобщението се появи маркирано по таксис сказуемо, то (съобщението – б.м., К.Ч.) става референтно (*Заекът яде моркови* / *Един заек яде моркови* : *Заекът ядеше моркови*)” (стр. 262). Направената констатация е убедителна, но тя представя само един от механизмите, по които неререферентното съобщение може да се трансформира в референтно. Аналогична трансформация наблюдаваме и когато сказуемото в цитираните изречения е в аорист (срв. *Заекът яде моркови*, *Един заек яде моркови*). Значи ли това, че и аористът (макар и немаркиран по таксис) може да бъде разглеждан като референтно езиково средство, или тази негова функция е “по съвместителство”?

Най-голям дял от изложението (стр. 157–259) заемат разсъжденията на В. Маровска за формално-семантичните особености и функциите на глаголната категория

таксис, чрез която се изразява предикативният референтен статус. Посочено е, че основната формално-семантична опозиция в категорията е *относителност* : *неотносителност*, а в рамките на *относителността* се противопоставят две маркирани грамемите с еднородно съдържание: *свидетелска относителност* и *дистантна относителност*.

Формите на *свидетелската относителност* реферират конкретни събития от минала ситуация, в която говорещият е участвал, респективно – на която е бил свидетел. Формални показатели на грамемата са морфемите – *-e/'a/a* (имперфектна морфема) + *-x/u(e)* (напр. *писше*).

Формите на *дистантната относителност* „изразяват глаголното съдържание като свързано (отнесено) към минала ситуация, от която говорещото лице се дистанцира, защото не е участвало в нея и я преосмисля в нова комуникативна ситуация” (стр. 179). Формални показатели на грамемата са морфемите *-e/'a/a* (имперфектна морфема) + *-л* (от минало деятелно причастие) + *е* (т.е. форма на глагола *съм*) (напр. *писел е*). Ясно се вижда, че в обема на понятието *дистантен таксис* В. Маровска включва формите на българския конклузив.

Немаркираната грамема (*неотносителност*) в своето общо значение изразява липса на данни за *относителност* или *неотносителност* на назованите с глаголните форми събития, а в своето частно или главно значение изразява *едновременност* с изказването.

Изводите на дисертантката имат висока научна стойност, защото не са умозрителни теоретични построения, а се основават на обстоен преглед на най-популярните становища за генеалогията и семантиката на категорията таксис и в частност на имперфекта (10.–11. част), както и на наблюдения върху внушителен корпус от ексцерпирани примери.

В хода на изследването е направен сполучлив опит да се анализират всички граматични форми на таксиса, получени при последователно маркиране със семантичните признаци на останалите граматически категории на глагола: лице, число, време, резултативност : нерезултативност (у Маровска „категория на перфекта”), залог, наклонение, вид на изказването (*преизказност* : *непреизказност*).

Във връзка с това не мога да не акцентувам върху едно от най-забележителните достоинства на рецензирания труд – широкия диапазон от актуални теми и проблеми, които авторката коментира, изразявайки собствена позиция. Тук не само са предложени убедителни аргументи в подкрепа на тезата за функционално-семантична аналогия между именната категория *определеност* : *неопределеност* и глаголната категория таксис, но и се представят оригинални и авангардни интерпретации на някои от най-важните дискуссионни въпроси в съвременната българска морфология. Достатъчно е да споменем анализа на проблема за опозицията *имперфект* : *аорист*, за формално-семантичния статут на аористната грамема (темпорална и/или наративна форма), за спецификата на умозаключителните форми (модални форми или форми за предикативна дистантна референция), за опатива и отношението му към императивната парадигма, за статута на конструкциите с *ще да*, за наративните системи в разказ за минали събития, за неутрализацията при таксисните употреби, за същността на т.нар. дубитатив и мн. др.

Разбира се, някои от направените изводи пораждаат известни възражения и въпроси.

1. При описанието на грамемата *дистантна относителност* (референтност) се подчертава, че тя не реализира значението *предходност*. На практика от това би следвало, че формите от типа *писал е*, които не съдържат имперфектна морфема, но се

употребяват активно в т.нар. „план на констатацията” (т.е. в конклузивен наратив – най-често за представяне на последователни действия в миналото, напр. *Мисля, че той е влязъл, приближил се е до нея, а тя го е ударила*), не изразяват значението *дистантна относителност*. Значи ли това, че те имат неопределен референтен статус, т.е. че са немаркирани в рамките на категорията *референтност : нереперентност*?

2. Недостатъчно убедителни са разсъжденията на авторката за корелацията между таксиса и глаголните наклонения. Смущаваща например е констатацията, че в българския език опативът е самостоятелно наклонение и се маркира само от частицата *дано + да*. Както е известно, значението желателност може да се изразява с разнообразни формални средства – срв.: *Бъди здрав!, Да си жив и здрав!, Ех, да ти пипна аз тебе солунската митница* (А. Константинов), *Нека бог да го поживи, бог да го поживи...* (Й. Йовков), *Нека се скита отхвърлен като кукувица* (А. Дончев), *Дано се върне, Дано да е дошъл* и пр. (вж. Кр. Чакърлова „Императивът в съвременния български език”. Пловдив. 2009). Немотивирано е и включването на т.нар. синтетичен кондиционал в парадигмата на условното наклонение (по-подробно вж. у Кр. Чакърлова. „Аспектуалност и количество”. Велико Търново. 2003, стр. 232–241). Най-сериозни възражения обаче поражда обособяването на т.нар. форми за свидетелска и дистантна относителност при субективните наклонения (срв. примерите на стр. 222–227). От една страна, понятието *свидетелственост*, отнесено към иреалните модуси, се нуждае от сериозно обговаряне. От друга страна, неубедителни са примерите за дистантна относителност от типа *нека да е тиел!, дано да е тиел!, ще да е тиел, пийвал е*, за чието съществуване не е приведен автентичен илюстративен материал, а се използват конструирани изречения, чиято семантика нерядко е спорна (срв.: *Уплашвала е* (условна дистантна относителна форма?) *и мене, но добре, че не съм чула*). Тук закономерно възниква въпросът: ако категорията *референтен статус* е действително дискурсивна, не би ли трябвало нейните реализации да се търсят само в наративните системи на индикатива, конклузива и преизказността?

3. Напълно приемам основната теза, представена в дисертацията, за съществуването на аналогия и взаимовръзка между морфологичните категории *определеност : неопределеност* и таксис. Може ли да се говори обаче и за взаимозависимост между тях (каквато например съществува между категориите вид на глагола и *определеност : неопределеност* – срв.: *Изкъпах (СВ) детето, Изкъпах (СВ) едно дете*, а не **Изкъпах дете*), или те са автономни езикови субсистеми?

Нека не звучи парадоксално, но според мен самото възникване на подобни въпроси доказва още веднъж колко ценно и перспективно е изследването на В. Маровска. Винаги съм смятала, че качествата на едно езиковедско съчинение не се измерват само с дадените отговори, но и със зададените и провокирани въпроси, разкриващи нови хоризонти за научни търсения.

Като имам предвид всички споменати достойнства на рецензията, имам пълно основание да препоръчам на почитаемите членове на научното жури да присъдят на доц. д-р Вера Тервел Маровска научната степен „доктор на науките”.

Пловдив, 15.01.2012 г.

Подпис:.....